

OSMANLI HUKUK DÜZENİNDE KANUNNÂMELER VE FATİH KANUNNÂMESİ'NİN İHTİVA ETTİĞİ HÜKÜMLER

Emine ATAY¹

ÖZET

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde toplumsal düzen, yazılı olmayan töre kurallarıyla yani örfî hukukla sağlanırken; İslamiyet'in kabulüyle birlikte bu geleneksel hukuk yapısına şer'î hukuk da dâhil olmuş ve Türk hukuk sistemi zamanla ikili bir yapı kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de adaletin sağlanması adına şer-i hukukun yanında örf-i hukuk kapsamında bir takım düzenlemeler yapılarak kanunnâmeler çıkarılmıştır. Bazı padişahlar kendi adına çıkarttığı Kanunnâmeler ile adaletin sağlanması adına adımlar atmışlardır. Osmanlı padişahları, adaletin tesisiyle birlikte merkezi otoriteyi pekiştirme amacı gütmüş; taşra ile merkez arasında ayrım gözetmeksizin hukuki ve idari birliğin sağlanmasına yönelik olarak tek ve bütüncül bir yönetim anlayışını benimsemişlerdir. Bu manada devlet geliştikçe ve gerek duyuldukça yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bunu yapan padişahlardan biri de Fatih Sultan Mehmed'dir. Fatih Sultan Mehmed, askeri zaferlerinin yanı sıra, devlet teşkilatında yaptığı yeniliklerle de merkezi otoriteyi sağlam temellere oturtmuş ve sonraki devirlere de intikalini sağlamıştır.

Bu makalede, merkezi otoritenin oluşumunda önemli bir yere sahip olan kanunnâmeler hakkında temel bilgiler verilerek kanunnamelerin özellikleri incelenip elimizde mevcut en eski kanunnâme olan Fatih Kanunnâmesi'nin bölümleri ve hükümleri açıklanmaya çalışılmıştır. Fatih Kanunnâmesi'nde yer alan hükümler incelenirken bu kanunnameyi önemli kılan “kardeş katli” hükmünün mahiyetine dair açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Kanunname, Fatih Kanunnamesi, Kardeş Katli, Adalet

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Çalışmalar Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi,
E-mail: eminegumus610@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9814-8016>.

KANUNNAMES IN THE OTTOMAN LEGAL ORDER AND THE PROVISIONS CONTAINED IN THE FATİH KANUNNAME

ABSTRACT

While customary law, which is the unwritten rules of law, had a say in the pre-Islamic Turkish states, after Islam, Sharia law as well as customary law began to be applied. In order to ensure justice in the Ottoman Empire, a number of regulations were made and laws were enacted within the scope of customary law as well as Sharia law. Some sultans took steps to ensure justice with the Kanunnâmes they issued in their own names. In addition to establishing justice, the Ottoman sultans adopted a single form of government and administration in order to strengthen the central authority and to apply the same provisions without making any difference between the provinces and the central organization. In this sense, new regulations were made as the state developed and as needed. One of the sultans who did this was Fatih Sultan Mehmed. In addition to his military victories, Mehmed the Conqueror established the central authority on solid foundations with the innovations he made in the state organization and ensured its transfer to the following periods.

In this article, basic information about the kanunnames, which have an important place in the formation of the central authority, is given, the characteristics of the kanunnames are examined, and the sections and provisions of the Fatih Kanunname, which is the oldest kanunname we have, are tried to be explained. While examining the provisions in the Fatih Kanunname, explanations are made about the nature of the “fratricide” provision that makes this code important.

Keywords: Ottoman Law, Code, Fatih Kanunname, Fratricide, Justice,

GİRİŞ

Tarih boyunca Türkler için yurt edinmek ve yurtlarını koruyup savunmak, yalnızca fiziksel bir zorunluluk değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir değer olarak da özel bir anlam taşımıştır. Kutadgu Bilig’de: “*Memleket tutmak için çok ordu ve asker lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konmalıdır.*” denilmektedir. Eserin devamında hukuk ve adalete vurgu yapılarak: “*Beylik kanun ile ayakta durur.*”, “*Adil kanunlar koyma ve onları tarafsızlıkla uygulama yoluyla bir hükümdar, uzun süre egemenliğini koruyabilir*”, “*Beylik iyi bir şeydir; fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır*” sözleri yer almaktadır (İnalçık, 1966:263-269). Burada kanun koyma kadar adil olmanın da önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Devletler, tarihsel süreç içerisinde kendi toplumsal yapıları, kültürel mirasları ve ihtiyaçları doğrultusunda belirli hukuk kuralları benimsemişlerdir. İlk dönemlerde bu kurallar, büyük ölçüde gelenek, görenek ve törelere dayalı olarak şekillenmiştir. Türklerin ilk dönemlerinde ise töre, toplumsal düzenin sağlanmasında ve otoritenin tesisinde önemli bir yer tutmuştur. Ancak zamanla, değişen toplumsal ve siyasal koşullar doğrultusunda devletler kendi hukuk sistemlerini daha kurumsal ve kapsamlı bir şekilde inşa etme yoluna gitmişlerdir. Osmanlı Devleti, İslamiyet'in kabulünden sonra uygulanmaya başlayan şer'i hukuk ile geleneklere dayanan örfi hukuku birleştirerek kendine özgü ve çok yönlü bir hukuk sistemi oluşturmuştur. Osmanlı padişahları sınırlar genişledikçe merkezi otoriteyi güçlendirme adına devletin ve milletin bekası adına zaman zaman çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. Bu düzenlemelerin padişah iradesiyle yapılmış olması bağlayıcı nitelik taşımış ve yasal form haline dönüşmüştür. Osman Gazi zamanında başlamış olan bu hukuki düzenlemeler merkezi devletin teşekkülü ve devlet otoritesinin güçlenmesine paralel olarak geliştirilerek Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar devam süre gelmiştir. Bu uygulama Fatih devrinde nihayet bulmayıp cumhuriyete kadar devam etmiştir.

Osmanlı Hukuku'nun önemli bir bölümünü teşkil eden kanunnâmeler, Osmanlı'dan günümüze kadar ulaşmış önemli hukuk metinleri arasında yer almaktadır. Kamu düzenini sağlama vasfı taşıyan kanunnâmelerden ilki ve en önemlisi olan Fatih Kanunnâmesi, çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Çalışmada Kanunnâme hakkında bilgiler verilerek Osmanlı Kanunnâmelerinin özelliklerine ve Fatih Sultan Mehmed devrinde ortaya çıkarılan Kanunnâme'nin ihtiva ettiği hükümlere değinilecektir. Amacımız Kanunnâmeler hakkında yapılan çalışmaların bazı eksik yönlerine temas ederek Fatih Kanunnâmesinin önemine vurgu yapmaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kanunnâme, Şemseddin Sami tarafından “*Bir madde hakkında fıkârât-ı kanuniyeyi câmi kitap veya risale, nizannâme*” (Şemseddin Sami, 1137:1041) şeklinde tanımlanırken, Pakalın ise, “*Bir hükümet tarafından idare usulüne ve ammenin umur ve mesalihine dair tanzim olunup umum tarafından icrası mecburi tutulmak üzere vaz‘ ve ilân olunan hükümleri havi kitap yerinde kullanılır bir tabirdir.*” (Pakalın, 1983:162-163) şeklinde tanımlamıştır. Kanun ve kanunnâme mecmuası anlamında kullanılan kanunnâme, tüm benzerliklere rağmen diğer kavramlardan farklıdır. Her bir kavram kendine has bir içerik ve fonksiyona sahip olmaktadır. Kanunnâmeyi genel olarak adaletnâme, hüküm, ferman veya hatt-ı hümayundan daha sistematik ve daha geniş kapsamlı kurallar bütünü olarak düşünmek gerekir. Osmanlı hukukunda kanunnâme ile birlikte adaletnâme, yasaknâme ferman, berat, hatt-ı hümayun, hüküm gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

İnalcık'a göre, Grekçe kanon kelimesinden türetilen kanun kavramı, ilk dönemlerde arazi tahrirlerinde kullanılırken zamanla vergi kuralları ve tahrir defterlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavram gittikçe genişlemiş ve kamuya dair çeşitli esaslar, kurallar ve düzenlemeler için kullanılmaya başlanmıştır. İnalcık kanunu: *“İslam hukuk terminolojisinde kanun kelimesiyle daha çok devlet başkanının belirli alanlardaki yasama yetkisine istinaden özellikle idare, ceza, anayasa ve maliye hukuku alanlarında yürürlüğe koyduğu kurallar ve yaptığı düzenlemelerin kastedildiği”* şeklinde tanımlanmıştır. Kanunnâme kavramının zamanla şer'î hukuku yorumlayarak tamamlayan ve dönemin şartlarına uyarlayan hüküm olduğunu dile getirmiştir. Zaman içinde bu ifade dönüştürülerek *“Kaynağını geleneksel şer'î hukuktan almayan örf ağırlıklı yasa”* tabiri kullanılmıştır (İnalcık, 2001:323-324).

Osmanlı padişahlarının daha düzenli ve kapsamlı bir yargı mekanizması oluşturmak amacıyla çıkartmış oldukları kanunnâmelerin, başta kadılar olmak üzere tüm hakimleri ve yargı mensuplarını bağlayıcı bir niteliğe sahiptir (Heyd, 1983:63-64). Kanunnâmelerin uygulamaya konulmasıyla birlikte kadılar, şer'î hukukun yanı sıra örfî hukuku temsil eden kanunnâmeleri de dikkate alarak hüküm vermiş ve bu durum onları Osmanlı kazai sisteminde hem dinî hem de idarî otoriteyi temsil eden bir konuma taşımıştır (Akgündüz, 1990:87). Kanunnâmeler, padişah fermanı şeklinde çıkarılmış olup kanunnâmelerin kaynağı ve dayanağı padişah iradesi gibi görünse de elbette buradan keyfilik anlaşılmamalıdır.

2. OSMANLI'DA KANUNNÂMELERİN ÖZELLİKLERİ

Kanunnâmelerin başında padişahın hatt-ı hümayunu yer almaktadır. Bu özellik de onun resmi bir kanun olduğunu göstermektedir. Böylelikle kanunnâme içerisinde yer alan maddeler kendisiyle amel edilmesi zorunlu hukuki kurallar halini almıştır (İnalcık, 1999:10). Kanunlar onu yapan padişahın hayatı süresince geçerli olup, padişahın vefatından sonra onun yerine geçen padişahın emirleri doğrultusunda aynen devam ettirilebileceği gibi yenisi de yapılabilir (İnalcık, 2001a:333). Padişahlar bazen mevcut örf ve âdeti kanun haline getirirken, bazen de meselelere yeni bir çözüm bulma gayesiyle kendileri bir takım kararlar alabilmektedir. Bu kararlarda şer'î hukuktan ne ölçüde yararlandığının tespiti oldukça zordur. Özellikle Köprülü, Barkan ve İnalcık, örfî hukukun şer'î hukuktan bağımsız ve şer'î hukuku tadil eden bir nitelik taşıdığı fikrine sahiptirler (Kenanoğlu, 2005:145). Bazı tarihçiler ise örfî hukukun şer'î hukuka muhalif olmamak şartıyla geçerli olduğunu ve Osmanlı hükümdarlarının şer'î hukuka muhalif olmayacak şekilde yasama yetkisine sahip oldukları görüşünü savunmaktadır (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2002:186-187). Bu hususta M. Akif Aydın'ın kanunnâmelerde yer alan cezaî hükümlere dair fikri, özellikle ceza hukuku alanında esas itibarıyla İslam hukukunun uygulandığı yönündedir. Aydın'a göre örfî hukuk, şeriata zıt ve şeriatla çelişen bir hukuk olarak görülmemektedir. Bazı ihlallerin varlığı ile İslam Hukuku'na muhalif ve İslam Hukuku'ndan bağımsız bir hukuk sisteminin oluştuğu anlamına gelmediği gibi yapılan düzenlemeler bazen sınırları aşsa da İslam hukukunun devlet reisine tanıdığı ta'zir yetkileri kapsamında yapılmıştır.

Bazı düzeltmelerin daha sonra ta'zir çerçevesinin aşıldığı gerekçesiyle geri alındığı da olmuştur. Bu bağlamda kanunnâmeler incelendiğinde had, kısas ve diyet grubuna giren suçlara kadılar tarafından İslam Hukuku'nca öngörülen cezaların uygulandığı, işlenen suçun unsurlarında veya suçun ispat şartlarında herhangi bir eksiklik olması ve yahut bir sebeple bu cezaların uygulanmaması halinde ise kanunnâmelerde yer alan ta'zir cezalarının uygulandığını savunmuştur (Aydın, 1993:478-482).

Bununla birlikte bazı kanun maddelerinde “*kısas gerekirse yapılmasını ve şer'an ne lazımsa onun uygulanmasını*”(Heyd, 1973:66-69) emreden hükümlerin varlığı, şer'i hukukunda padişah tarafından dikkate alındığını göstermektedir. Karacahisar'ın fethedilmesinden sonra Germiyan ilinden gelen bir kişi, yeni kurulan pazarın vergi haklarını satın almayı talep etmesi üzerine Osman Gazi ile aralarında geçen konuşmada “*Bu pazarın vergisini bana satın*” diyen adamın bu talebine konu olan pazarcılardan vergi toplama işi için Osman Bey; “*Tanrı mı buyurdu yoksa beğler kendileri mi yaptı*” diye sormuş ve “*Töredir, ezelden kalmıştır*” cevabına Osman Bey önce kızmış, sonra etrafındakilerle yaptığı görüşmeler neticesinde adamın isteğine olumlu cevap vermiştir (Aşıkpaşaoğlu, 1985:28-29). Bahsi geçen durumlar kanunnâmelerin şer'i ve örfi karaktere sahip olup ikisinden de etkilendiğini göstermektedir.

Belirli bir konuya dair kuralları içeren ve o konu hakkında padişah iradesini ifade eden kanunnâmeler, padişahın hükmü ile resmi bir nitelik taşımaktadır. Sadece tek bir hüküm içeren, ferman, berat veya belirli ve sınırlı bir konuyu barındıran kanunnâmelerin şekillendirildiği görülür. Zaman zaman ise bütün imparatorluğa, belirli bir bölgeye veya sosyal bir gruba uygulanabilen kanunnâmeler de mevcuttur (İnalçık, 2001a:333). Bu bağlamda, Osmanlı hukukunun ve kanunnâmelerinin teorik niteliği üzerine yapılan tartışmalarda, söz konusu düzenlemelerin şer'î mi yoksa örfî mi karakter taşıdığı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılar kanunnâmelerin ağırlıklı olarak şer'î niteliğe sahip olduğunu ileri sürerken, diğer bir grup ise bu düzenlemelerin örfî hukuka dayandığını savunmuştur (Aydın, 2004: 46). Bu hususta Osmanlı Devleti'nin şer'î ve örfî hukuk ayırımına gitmeyip bu ayırımın sonraki dönemde belki hukuk yapısını anlama gayesi ile ortaya çıktığı görülmektedir.

Osmanlı kanunnâmelerini araştırmacılar genel olarak umumi kanunnâmeler ve hususi (sancak) kanunnâmeler olarak ikiye ayırmışlardır. İlk dönemlerde tüm ülkede geçerli kanun yerine her bölgenin şartlarına uygun sancak kanunları düzenlenmiş ve bu kanunlar o bölgenin tahrir defterlerinin başına kaydedilmiştir. Bu kanunlar, zamanla çeşitli padişahlar döneminde umumi kanunlar halinde bir araya getirilmiştir (Aydın, 2012:67-71). Orhan Gazi ve I. Murad zamanında bazı hukuki gelişmeler olmuştur. Yıldırım Bayezid zamanında ise örfî hukuk gelişerek yeni bir aşamaya geçmiştir. Merkezi teşkilatı güçlendirme adına yaptığı faaliyetler ile sonraki devirlere de örnek olunmuştur. II. Murad zamanında ise örfî kanunlar tam anlamda yerleşmeye başlamıştır. Sonraki dönemde yapılan hukuki düzenlemelerin bir nevi temeli atılmıştır (İnalçık, 2018:63-65).

Elimizdeki en eski kanunnâmelerin ilki Fatih Kanunnâmesi olup Viyana nüshası esas alınarak neşredilen bu kanunnâme -tek nüsha-, 1921’de ilk defa Kraelitz tarafından Almanca tercümesi ile neşredilmiştir (Heyd, 1983:635). İkincisi ise II. Bayezid devrinde düzenlenen kanunnâmedir ki; Mehmed Arif Bey tarafından yayımlanmış olan bu kanunnâmenin Fatih Sultan Mehmed’e ya da Kanunî Sultan Süleyman’a ait olduğuna dair iddialar olsa da II. Bayezid’e ait olması kuvvetle muhtemeldir (Heyd, 1983:636).

Fatih Sultan Mehmed’in zamanında ise örfî hukuk ciddi manada gelişmiş ve en eski yazılı kanun olarak bugün elimize ulaşmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise Fatih’in Kanunnâme başında zikrettiği “*atam ve dedem kanunu*” sözü kıymet-i itibar görmelidir. Zira buradan anlaşıldığı üzere yeni bir oluşumun ötesinde zaten öteden beri var olan kanunlar düzenlenmiş ve yeni eklemelerle nihayete erdirilmiştir. Ancak kökünün eskiye dayandığı da aşîkârdır. Bu bağlamda, Fatih Sultan Mehmed dönemi Osmanlı hukuk sisteminde önemli bir gelişim ve dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilir. Zira dünyanın da ilk tapu kanunu olarak belirlenen “Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet” onun zamanında ortaya çıkmıştır (Akgündüz, 1990:367). Yine reaya için çıkarılan “Kanun-i Padişahî” ile ulû’l-emre tanınan yasama yetkisi onun zamanında kullanılmıştır. Bunların yanı sıra Sultan Fatih, gümrük, darbhane, ihtisab kanunnâmeleri ile eyalet ve sancaklar için de kanunnâmeler, yasaknâmeler çıkarmıştır.

3. FATİH SULTAN MEHMED’İN KANUNNÂMESİ

Fatih Sultan Mehmed döneminde (1444-1446;1451-1481) devlet, klasik bir İslam monarşisine dönüşmeye başlamış ve yönetim kurumları için de sürekliliğin sağlanması adına gerekli atılımlar yapılmıştır (İnalcık, 2003:395-407). Fatih Sultan Mehmed’in hükümdarlığı dönemi hukuki manada ciddi adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Fatih Kanunnâmesi’nin büyük bir kısmı, 1451’den önceki kanunların bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Bu vesikayı diğerlerinden farklı ve önemli yapan unsur öncesine dair elimizde herhangi bir kanunnâme metninin olmamasıdır (İnalcık, 1999:9). Kanunlaştırma geleneği bu anlamda Fatih Sultan Mehmed ile başlamış olup II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed ile devam etmiştir (Akgündüz, 1990:7).

Kanunnâmelerin oluşum sürecinde örf ve âdetin belirleyici bir kaynak olduğu genel kabul görmekle birlikte, bu örf ve âdetlerin nasıl teşekkül ettiği ve hangi tarihsel, kültürel ya da toplumsal dinamiklerden etkilendiği meselesi de önem arz etmektedir (İnalcık, 1999:9). Fatih dönemi tarihçilerinden Tursun Bey; insan topluluğunun devamı için sivil bir otoriteye dayanması gerektiğini ifade etmiştir. Siyasetin hikmete dayanabileceği, bu hikmeti inşa edenin peygamber olduğunu ancak bununla birlikte bir de padişaha ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Eğer padişahın otoritesi sarsılır ise insanlar iyi şartlarda yaşayamaz ve kısa sürede de yok olurlar diyerek şer’î hükümlerin bir otorite tarafından uygulama ve idaresinin gereğinden söz etmektedir (Tursun Bey, 1977:10). Bu bağlamda, örfî hukuk ile şer’î hukukun karşılıklı etkileşim içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Fatih kanunnâmelerinin ilki, devlet teşkilatı ve askerî sınıfa; diğeri ise reayaya yönelik idarî, malî ve cezaî düzenlemelere ilişkindir. Teşkilat ve teşrifata dair hükümler içeren Kanunnâme-i Âl-i Osman, devlet yapısını esas alan genel bir kanunnâme niteliğindedir. Ancak bu metinle ilgili bazı tartışmalar bulunmaktadır. Kanunnâmenin yalnızca tek nüsha hâlinde bulunması, bu nüshanın yurt dışında yer alması ve kardeş katlini meşrulaştıran bir hüküm içermesi gibi nedenlerle, bazı araştırmacılar metnin tamamının ya da bir bölümünün sonradan yazılarak Fatih’e atfedilmiş olabileceğini ileri sürmektedir (Dilger, 1967:34; Özcan, 2008:378).

Nişancı Paşa lakabıyla meşhur olan Karamanlı Mehmed Paşa ve Nişancı Leyszâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan bu metin Fatih’in müdahaleleriyle oluşturulmuştur (Küçükdağ, 2001:449-451). Kanunnâme-i Âli Osman’ın başında *“Bu Kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur”* ibaresi yer almaktadır. Bu ibare kanunnâmenin kaynakları hakkında bize bilgi vermektedir. Kanunnâmenin öteden beri yürürlükte olan kuralları bir araya getirdiği belirtilmekte, devamında ise *“Evlad-ı kiramım neslen ba‘de neslin bununla amel olalar”* ibaresi ise sonra gelenlerin de bu kanunnâmeye uymalarını istemektedir. Bu cümle ile Fatih, haleflerini de mesul tutmaktadır. Oysa her padişahın koyduğu yasa kendi dönemini bağlamakta olup, sonradan gelen padişah dilerse değiştirebilir veya tasdik ederek devam edebilirdi (İnalcık, 2016:85). Bu madde II. bâbdan önce *“Bu kadar ahvâl-i saltanata nizam verildi. Şimdiden sonra gelen evlâd-ı kiramımın dahi ıslahına sa‘y etsünler”* ibaresi ile gerektiği durumlarda kanunnâmede ta‘dil yapılabileceği imkânına da kapı aralamaktadır. Ancak kanun koyucu olarak da Fatih, kendini farklı konumlandırmaktadır. Kanunnâmenin bir diğer özelliği *“Herkes müstefid olmak için ıstılah u ibaretten feragat olunmuşdur”* ibaresi ile sade bir üslup kullanıldığına dair vurgu yapılmaktadır. Kanunnâmenin tertip sebebi ise tahta geçtikten sonra başta İstanbul’un fethi gibi birçok fetih gerçekleştiren Sultan’ın teşkilat ve teşrifat kanunlarını bir defterde toplama ihtiyacı hissetmiş olmasına dayanmaktadır (İnalcık, 1958:112-114). Bu hususta da Leyszâde Mehmed Efendi, *“Fatih saltanat tahtına oturup da çok fetihler müyesser olunca ve özellikle de Dâr-üs-Saltanat olan İstanbul fethedilince, daha önce ata ve dedeleri zamanında mevcut olan kanunların tedvîn edilmediğini gören Fatih, bunların tedvîn edilmesini, eksik yerlerin kendi re‘y ve nizamları ile tekmîl olunmasını ve böylece Divan-ı Hümayun’da devamlı tatbik olunacak bir Kanunnâme yazılmasını bana emretti. Bu fakir de, fermanları üzerine kanunnâmeyi tedvîn ettim. Herkesin yararlanabilmesi için ıstıhlardan ve ağır ibârelerden kaçındım.”* (Akgündüz, 1990:313) şeklinde ifade etmiştir.

Kanunnâme üç bâbdan (Bâb-ı Evvel, Bâb-ı Sâni, Bâb-ı Sâlis) oluşmaktadır. Birinci bâbda *“merâtib-i a‘yan u ekâbir”* beyan edilmiştir. Merkezde ve taşra teşkilatında devletin ileri gelenlerinin protokoldeki yerlerinin belirlenmesine, padişaha kimlerin arzda bulunabileceğine, kadıların mertebelerine yer verilmiştir. Diğer bölümlere nazaran daha uzundur.

İkinci bâbda “*selâtin-i izâma lazım olan tertib ü âyin*” açıklanmıştır. Saltanat işlerinin tertibi, Divan, has oda teşkilatı, saray hizmetkârlarının görevleri, bayramlaşma merasimleri ve hazineden kimlerin sorumlu tutulduğu gibi işler düzenlenmiştir. Merkezi mutlak bir yönetim modeli olarak devletin başında bütün yetkileriyle padişahı görüp diğer devlet yetkililerinin yerlerinin belirlenmesi, teşrifat bakımından önem arz etmektedir. Mutlak bir padişah algısı oluşturularak devamında Divân-ı Hümâyûn üyelerinin sadrazama göre duracakları yerleri belirlemek de meratibin işaretidir. Öyle ki meratibde yer alanların giyimleri ve hareketleri de tayin edilmiştir.

Üçüncü bâbda ise “*ahval-i cerâim ve ehl-i mansıbın âidleri*” yani daha çok devlet erkânının işlediği bazı suçlar ve cezaları ile devlet memurlarının maaş ve gelirlerine dair düzenlemeler yer almaktadır. Mansıb sahiplerine verilen ulûfe, tevcihat gibi gelirlerin en alt görevliden padişaha kadar uzanan zincirde herkesin yerinin belirlendiğinin işaretidir. Son kısımda gayr-i müslim devletlerin Osmanlı’ya verecekleri vergiler ve devlet görevlileri ve hanedan mensuplarına dair elkab örnekleri yazılmıştır (Özcan, 1980-1981:11).

Kanunnâme-i Âli Osman üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış olup birkaç defa yayımlanmıştır. Akgündüz, ilgili çalışmasında Kanunnâme’de yer alan bâbların hukuki tahlillerini yapmıştır. I. bâbda İslam Hukuku’nda yer alan ulü’l-emre tanınan yasama yetkisi çerçevesinde padişahın düzenlemeler yaptığını savunmuştur. Ayrıca bu bâbdaki kanunların Abbasiler’e kadar dayanıp benzerlikler taşıdığını ifade etmiştir. II. bâbda yer alan saltanat işlerine dair meşruiyetin amme maslatı, örf-adet ve tâli kaynaklara dayandığını söylemiştir. III. bâbda ise devlet erkânının suç işlemesi halinde onlara verilen para cezaları ve bu cezalarda devlet erkanından olmaları hasebiyle paranın miktarının fazla olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu maddelerin şer’i cezaları kaldırmadığını da belirtmiştir. Sonrasında yapılan maaş düzenlemesi hususunun da padişahın yetkisi kapsamında olduğu söylenmiştir. Akgündüz bunlarla birlikte kanunnâmenin teşrifattan memur maaşlarına geçilmesi gibi bir yazım ile önemli bir sistem ve üslub hatası taşıdığını da zikretmiştir (Akgündüz, 1990:315-316).

Fatih Sultan Mehmed’in çıkardığı diğer umumi kanunnâme ise İstanbul’un fethinden hemen sonra tedvin edilmiş olan Kanun-i Osmani (Padişahî)’dir. Kanun-i Osmani dört bölümden (fasıl) ve 68 maddeden oluşmaktadır. İlk bölümde; zina, iftira ve namusa dair işlenen suçlar ve cezaları, ikinci bölümde; kavga, dövüşme, katil ve katle dair suçlar ve cezaları, üçüncü bölümde; içki içme, hırsızlık suçları ve verilen cezalar ile son bölümde vergi mükellefinin yükümlülükleri, gümrük gelirleri ve timar düzenine dair meseleleri içermektedir. Kanun-i Osmani vergi mükellefi reaya sınıfını ilgilendiren hükümleri ihtiva etmektedir (Özcan, 2008:379-380).

3.1. Fatih Kanunnâmesi'nde Kardeş Katli Meselesi

Fatih Kanunnâmesi denilince hemen akıllara kardeş katline dair olan; “*Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmişlerdir. Anınla âmil olalar.*” maddesi gelmektedir (Özcan, 1980-1981:46). Bu hüküm, kanunnâmenin Fatih’e ait olup olmadığı yönünde şüphelere yol açmıştır. Bu maddeyi Fatih’e uygun bulmayan bazı araştırmacılar, metnin tamamının ya da bir kısmının sonradan yazılarak ona atfedildiğini ileri sürmektedir. İlk defa I. Murad zamanında vuku bulan kardeş katli meselesi sonraki padişahlar döneminde de devam etmiştir. Özellikle Yıldırım Bayezid’in isyan etmediği halde devlet ricalinin teşvikiyle kardeşini katletmesi, ondan sonra nizâm-ı âlem için bu uygulamayı meşrulaştırmıştır. İlginç olan ise Kanunnâme içerisinde bu madde, cep harçlığı ve Has oda oğlanına verilecek kaftan ile pabuç konusunun arasına yazılmıştır (İnalcık, 2018:70-71). Deyim yerindeyse padişah, Kanunnâmenin yazım aşamasında “aklına gelince araya sıkıştırmış” gibi bir algıya sebep olmaktadır. Zira bulunduğu yer itibarı ile başka türlü açıklamak mümkün değildir. Elhasıl aslında kardeş katli meselesi de diğer birçok madde gibi sadece Fatih’in yaptığı kanun maddesi olarak değil de “*atam ve dedem kanunu*” kabilinden gibidir. Zira Fatih öncesinde de var olan kardeş katli meselesi Fatih’in formüle ettiği değil de belli şartlarda caiz gördüğü bir madde olarak yerini almıştır (İnalcık, 2022:195).

Yıldırım Bayezid’in kardeşi Yakub Bey’i öldürülmesiyle başlayan bu tatbik, yaklaşık 300 yıl kadar sürmüş ve 50 kadar hanedan üyesi isyan edebilecekleri endişesiyle katledilmiştir. Tarihi vaka olarak baktığımızda da isyan eden şehzadelerin sayısı, buna mahal vermeden, isyana teşebbüs etmeden katledilenlerin sayısının yarısından azdır (Akman, 2009:234-237).

İlgili maddede “*nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdir*” ibaresi geçmektedir. Ancak “lazımdır” veya “vacibdir” kabilinden olmayıp hükme bağlamadan uygunluğu ifade etmesi dikkat çekicidir. Devamında ise; “*Ekser-i ulemâ dahi tecvîz itmişdür*” (Özcan, 2003:18) kısmı yer alır ki buradan da anlaşıldığı üzere ulemanın çoğunluğunun cevaz verdiği bu hususta her padişahın mutlak kardeşini katletmesi manası çıkmaz. Devletin bekası tehlikeye girerse, “*nizâm-ı âlem*” için bu yola başvurulabileceği anlamındadır. Halil İnalcık da Fatih’in bunu mutlak bir kural olarak koymadığını söylemektedir (İnalcık, 2000:35).

Bazı tarihçiler ve hukukçular ise kardeş katli maddesi ve buna bağlı olarak yapılan bazı uygulamalara karşı çıkarak bunun İslam Ceza Hukuku’na aykırı olduğunu savunup izahının mümkün olmadığını söylemişlerdir. Bu maddeyi İslam hukukundaki devlete karşı gelme/başkaldırma (bağy) suçu ile ilişkilendirip yeni doğmuş bir bebeğin sırf padişah evladı olması ve tahtın adaylarından olması hasebiyle katledilmesi ve iktidar hırsına sahip olmayan şehzadelerin de yaşam haklarının elinden alınması olarak değerlendirilmiştir (Acar, 2001:59). Bu hususta Ekrem Buğra Ekinci, kardeş katlinin politik yönüne temas ederek o günün politik dünyasında doğru bir hamle olarak düşünülebileceğini ve katledilen kardeşlerin o günün kurallarına yani Fatih Kanunnâmesine uygun olması nedeniyle hukuka göre meşru olduğunu ifade etmektedir (Ekinci, 2006:1110-1112).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, Söğüt'te temelleri atıldıktan sonra kısa sürede Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılarak dönemin en güçlü ve ihtişamlı devletlerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı'nın bu yükselişinde, köklü bir yönetim geleneği, stratejik planlama ve geniş kapsamlı kaynaklara dayanan bir devlet yapılanması önemli bir faktör olmuştur. Osmanlılar, geldikleri coğrafyanın örf ve âdetlerini, İslam kültürüyle harmanlayarak, karşılaştıkları sorunlara dönemin koşullarına uygun çözümler geliştirmişlerdir. Törelere, geleneklerine ve İslam hukuku hükümlerine bağlı kalan Osmanlı Devleti, büyük bir devlet olma sürecinde; teşkilatlanmadan kurumların işleyişine, vergi ve tımar sistemlerine kadar pek çok alanda gerekli hukuki ve idari düzenlemeleri gerçekleştirmiştir.

Beylik ile devlet olma arasındaki en temel farklardan biri, yönetimde sistemleşme ve merkezileşme sürecidir. Bu doğrultuda, Osmanlı padişahları özellikle Orhan Gazi döneminden itibaren gerçekleştirdikleri düzenlemelerle merkezî otoritenin güçlenmesi yönünde önemli adımlar atmışlardır. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü ve istikrarlı bir yapıya kavuşmasında belirleyici olmuştur. Büyük bir devletin kurumsallaşma ihtiyacının doğal bir sonucu olarak kanunnâmelere duyulan ihtiyaç da giderek artmıştır. Fatih Sultan Mehmed, hükümdarlığı döneminde, kendisinden önceki uygulamaları sürdürmüş ve bu doğrultuda kendi dönemine özgü düzenlemelerle hukuki ve idarî yapılanmayı pekiştirmiştir.

Fatih Sultan Mehmed dönemi, hukuk alanındaki düzenlemeleriyle bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Merkezi otoriteyi güçlendirme adına yaptığı faaliyetler, imparatorluğu sağlam temellere oturtarak daha uzun soluklu bir devlet geleneği oluşturulmasında büyük rol oynamıştır. Zira *Kanunnâme-i Âl-i Osman* ile devlet teşkilatı ve teşrifat usulleri sisteme bağlanmış ve Osmanlı yönetimi şekillendirilmiştir. Kanun-i Osmani ile de reayanın arasındaki vuku bulan olaylar ve onları ilgilendiren durumların düzeni sağlanmıştır. Bu manada Fatih döneminde çıkarılan bu iki Kanunnâme devlet yapılanması anlamında büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Hukuk geleneği açısından önemli bir yere sahip olan Fatih Kanunnâmesi, eski kanun metinlerini ihtiva etmesi, döneminin ihtiyacı kapsamında oluşturulması ve bu anlamda yapılmış elimize ulaşan ilk kaynak olması hasebiyle tarih çalışmaları açısından önem arz etmektedir. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin hukukî ve idarî yapısını anlamada Fatih kanunnâmesi temel kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu metinlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi, sadece hukuki düzenlemeleri değil, aynı zamanda devletin işleyiş mantığını, toplumsal yapıyı ve dönemin yönetim anlayışını da ortaya koymaktadır. Kanunnâmeler aracılığıyla devletin merkezileşme politikaları, sınıflar arası ilişkiler, vergi sistemi ve ceza hukuku gibi pek çok alandaki uygulamalar hakkında bilgi edinmek mümkündür. Dolayısıyla, kanunnâmelerin doğru yorumlanması, Osmanlı'nın tarihsel gelişimini ve kurumsal yapısını derinlemesine kavrayabilmek açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ., (2001). “Osmanlı Kanunnâmeleri ve İslam Ceza Hukuku”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, ss. 13-14.
- Akgündüz, A., (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, (Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri)*, C.I, İstanbul: Fey Vakfı.
- Akman, M., (2009). *Uçmağa Varmak Kitabı*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Gülden Sağol Yüksekaya, İstanbul: Kitabevi. s. 227-239.
- Aşıkpaşaoğlu, (1985). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Yayına hazırlayan A. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, M. A., (1993). “Ceza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, ss. 478-48, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. A., (2004). “Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku’nun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 24.
- Aydın, M. A., (2012). *Türk Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Dilger, K., (1967). Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniells im 15 und 16. Jahrhundert, München.
- Ekinci, E. B., (2006). “Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi”, *Prof. Dr. Fikret Eren’e Armağan*, Ankara: Yetkin Yayınları, ss. 1105-1117.
- Gündüz, T., (2016). *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ed. Tufan Gündüz, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, London: Oxford.
- Heyd, U., (1983). “Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat”, Tercüme: Selahaddin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, sy. 26, s. 633-652.
- İnalcık, H., (1999). “Türk Devletlerinde Sivil Kanun Geleneği”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 58, s. 5-11, Ankara.
- İnalcık, H., (1958). “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi-Sultani hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XIII, sy.2, ss.102-126.
- İnalcık, H., (1967). Adaletnameler, *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, C. II, sy. 3-4, s. 49-142.
- İnalcık, H., (2000). *Türk Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği*, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H., (2001). “Kanun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIV, ss. 323-324.
- İnalcık, H., (2001a). “Kanunnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIV, ss. 333-337.
- İnalcık, H., (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H., (2018). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, Ankara: İş Kültür Yayınları.
- İnalcık, H., (2022). *Doğu Batı Makaleler*, Cilt I, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- İnalcık, H., (2003). “Mehmed II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C. XXVIII, ss. 395-407.
- Kenanoğlu, M. M., (2005). “Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), ss. 141-186.
- Küçükdağ, Y., (2001). “Karamani Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları C. XXIV, s. 449-451.
- Özcan, A., (1980-1981) “Fatih’in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizam-i Alem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 33, Özel sayı, s. 7-56.
- Özcan, A., (2003). *Fatih Sultan Mehmed, Kânunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Kitabevi, s.18
- Özcan, A., (2003). *Kanunnâme-i Al-i Osman, Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin*, İstanbul: Kitabevi.
- Özcan, A., (2008). “Fatih Sultan Mehmed’in Kanuni Şahsiyeti ve Çıkardığı Kanunlar”, *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına*, Editörler: Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, s. 373-381.
- Pakalın, M. Z., (1983). “Kanunnâme”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 162-163. İstanbul.
- Sami, Şemseddin, (1137). “Kanunnâme”, *Kamus-i Türki*, Dersaadet, s. 1041.
- Tursun Bey, (1977). *Tarih-i Ebu'l-feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul.
- Üçok, C., Mumcu, A., Bozkurt, G., (2002). *Türk Hukuk Tarihi*, 10. baskı, Ankara: Savaş Yayınları.